

RAZLIKE U STAVOVIMA PREMA MARGINALNIM GRUPAMA IZMEĐU RODITELJA I NJIHOVE DECE

Jelena Mićević¹

Viša škola za obrazovanje vaspitača, Kikinda

Cilj istraživanja bio je utvrditi da li postoje razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece, prema različitim marginalnim grupama (Kinezi, Romi, bogati, siromašni, osobe različitog pola, osobe sa invaliditetom). U istraživanju je učestvovalo 849 ispitanika: 310 dece i 539 roditelja. Za ispitivanje stavova diskriminacije korišćen je upitnik identične forme za roditelje i njihovu decu. Upitnik sadrži pitanja otvorenog tipa i deo je upitnika korišćenog u širem istraživačkom projektu. Kvalitativne odgovore dobijene na osnovu pitanja otvorenog tipa kvantifikovali su nezavisni procenjivači na skali od 1 do 6, određujući intenzitet stavova (u negativnom smeru). Od statističkih metoda korišćena je Kanonička diskriminaciona analiza. Dobijeni rezultati pokazuju da se roditelji i njihova deca statistički značajno razlikuju u stavovima diskriminacije prema Kinezima, osobama muškog pola i prema osobama sa invaliditetom. Deca iskazuju stavove diskriminacije prema muškom polu i prema osobama sa invaliditetom, ali nemaju izražene stavove diskriminacije prema Kinezima dok roditelji iskazuju stavove diskriminacije prema Kinezima, ali nemaju izražene stavove diskriminacije prema osobama muškog pola i prema osobama sa invaliditetom.

Ključne reči: stavovi, diskriminacija, marginalne grupe.

Osnovni problem ovog istraživanja bio je utvrditi da li postoje razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema različitim marginalnim grupama. Pod stavovima diskriminacije podrazumevaju se intenzivno negativni i obezvređujući stereotipi koji su predispozicija za diskriminatorsko, neprijateljsko ponašanje, nejednako tretiranje ili uskraćivanje prava različitim marginalnim grupama. Vodeći računa o razvojnim karakteristikama dece (učenici četvrtog

¹ Adresa autora: micevici@vkjetnet.co.yu

razreda osnovnih škola), odabrani objekti stavova i marginalne grupe su: Kinezi, Romi, osobe različitog socio-ekonomskog statusa (bogat, siromašni), različitog pola i osobe sa invaliditetom. Ovo istraživanje je deo šireg istraživačkog projekta koje se bavi ispitivanjem uloge koju roditelji i učitelji imaju u formiranju tolerancije kod dece.

Negativne stereotipije, obezvređujući i negativni stavovi, predrasude i predstave o marginalnim grupama, prema Psihoanalitičkoj teoriji, deca stiču identifikacijom sa roditeljima, a pokazatelji identifikacije su u sličnosti stavova, što je pokazalo i istraživanje Remersa i Veltmana (Đurić, 2001). Oni su na uzorku od 200 učenika i njihova oba roditelja konstatovali da postoji izrazita sličnost etničkih stavova. U istom istraživanju je utvrđena razlika u stavovima dece kao uzrasne grupe u odnosu na stavove roditelja kao grupu. Dobijen nalaz može se objasniti Kognitivno-razvojnou teorijou Pijažea i Kolberga, prema kojoj socijalizacija ne zavisi samo od toga ko je prenosi i šta se putem socijalizacije prenosi, već i od toga kako to deca shvataju, odnosno da je važna određena kognitivna zrelost.

Pored ove dve teorije, teorijsko uporište u ovom radu je i u Situacionou teoriji o poreklu predrasuda, prema kojoj predrasude prema marginalnim grupama rastu, te se marginalne grupe okrivljuju za sopstvenu lošu situaciju, kada je velika ekonomska nesigurnost. Rot (1994), navodi rezultate istraživanja prema kojima je neprijateljstvo prema Kinezima poraslo kada je porasla nezaposlenost domaćeg stanovništva. Potreba za opravdavanjem ili za nalaženjem žrtve pruža dodatne mogućnosti za formiranje predrasuda, negativne stereotipne slike i za diskriminatorno ponašanje prema marginalnim grupama (Dozier, 2002).

Imajući u vidu da socijalna distanca, teorijski, može da se shvati kao stavovska predispozicija za diskriminatorno ponašanje prema različitim marginalnim grupama (Vasović, 1995), vredi pomenuti pojedine rezultate ispitivanja na našim prostorima u toku nekoliko poslednjih godina (Biro i sar. 2001, Biro i sar. 2002, po Mihić i Mihić, 2003). Rezultati istraživanja u kojima je praćena etnička distanca prema deset naroda od 1997. do 2002. godine, pokazuju da je ona ostala na relativno visokou nivou u tih šest godina, iako je nakon oktobarskih previranja imala znaćajan pad. Istraćivanja socijalne distance (Arsenović - Pavlović i sar. 2002; Mihić i Lisul, 2002; po Mihić i Mihić, 2003) su pokazala da čak i kod veoma male dece (osnovno-školski uzrast, pa čak i kod predškoolaca) postoji tendencija da se neke marginalne grupe vide kao bliske, a neke kao daleke, što dovodi do distanciranja od tih grupa. Naroćito je visoka etnička distanca dece prema Romima, koja je kod dece izraćenija nego kod njihovih roditelja.

Ovo istraživanje ispituje povezanost stavova diskriminacije roditelja i njihove dece prema Kinezima, Romima, bogatima, siromašnima, muškom, ženskom polu i prema osobama sa invaliditetou, što do sada nije ispitivano kod nas. Pored toga, primenjeni postupak se razlikuje od istraživanja koja su se težišno bavila etničkom distancom. Primljena su pitanja otvorenog tipa, a podaci koji su kvalitativne prirode su prevedeni u kvantitativnu formu procenjivanjem od strane nezavisnih procenjivaća. Istraćivaćki postupak omogućuje dobijanje novih i neoćekivanih odgovora, a prema Kirk i Miler-u, ispitanicima omogućuje da slobodno i svojim

rečima, na svom nivou (obrazovnom, i/ili kulturnom) saopšte odgovor bez veće interferencije i pristrasnosti ispitivača (Kirk i Miller, 1986). Ispitanicima je ovim istraživačkim postupkom omogućeno i da objasne, tj. obrazlože šta i zašto im nešto smeta, te šta bi promenili kod različitih marginalnih grupa.

U multietničkim društvima kakva je Vojvodina, istraživanja stavova, diskriminacije, predrasuda i stereotipija prema marginalnim grupama su veoma popularna. Zanimljivo i značajno je bilo utvrditi šta je to što se ispitanicima kod Kineza, Roma, osoba različitog pola, socio-ekonomskog statusa i kod osoba sa invaliditetom ne sviđa, šta im smeta, šta bi kod njih promenili i tako ih učinili socijalno prihvatljivim.

Ispitivanje stavova prema rasnim razlikama, Kinezima, zanimljivo je jer su se pojavom Kineza na našim prostorima, pojavili otvoreni i prikriveni oblici diskriminacije. Značajno je utvrditi kakve stavove diskriminacije imaju deca i njihovi roditelji prema Kinezima i da li se oni međusobno razlikuju.

Pored ispitivanja stavova diskriminacije prema Kinezima, ispitivanje stavova diskriminacije roditelja i njihove dece prema etničkim razlikama, Romima i utvrđivanje da li se deca i roditelji međusobno razlikuju u tim stavovima, smatra se takođe značajnim, imajući u vidu da su Romi, pored Jevreja, u političkoj istoriji sveta, bili najčešći objekat diskriminacije i predrasuda. Prema Kuzmanović-u (1995) diskriminacija i odbacivanje Roma, jedan je od značajnih kriterijuma prepoznavanja autoritarne strukture i fašističke ideologije.

Diskriminacija žena u nekom društvu, može biti mera odnosa tog društva prema ostalim marginalnim grupama (Tomić, 2002). Status žene kao pripadnice marginalne grupe, karakterističan je za sva patrijarhalna društva (Drezgić, 1999), te je zanimljivo utvrditi kakve stavove diskriminacije imaju roditelji i njihova deca prema osobama različitog pola i da li se u tim stavovima razlikuju.

Socio-ekonomska kriza iz 1980-tih godina, značajno produbljena ratom i sankcijama iz 1990-ih godina, nezapamćena inflacija, ikada zabeležena u svetu u 1992. i 1993. godini, kao i bombardovanje iz 1999. godine, stvorili su naglo i osetno osiromašenje društva, kao i političko-ekonomsku situaciju koja je krajnje neproduktivna za demokratski razvoj društva. U isto vreme stvorila se grupa onih koji su se naglo obogatili i koji su u pomenutim okolnostima imali »plodno tle« za brzo i relativno lako bogaćenje, dok je koeficijent siromaštva rastao. Rezultat svega je apsolutni pad standarda svih slojeva društva (Golubović, 1995). Čitav taj period odrazio se na stvaranje tzv. neotradicionalizma, gde se pojedinci, pa i čitave grupe vraćaju tradicionalnim korenima, uz afirmaciju nacionalnih vrednosti, glorifikovanje prošlosti i ka konzervativizmu prema novom i drugačijem (Kuzmanović i Vasović, 1995), te se smatra zanimljivim ispitivanje stavova diskriminacije prema bogatima i siromašnima kao i utvrđivanje da li se deca u svojim stavovima razlikuju u odnosu na stavove roditelja.

Pored ispitivanja stavova diskriminacije prema rasnim, etničkim, rodnim razlikama i socio-ekonomskim razlikama, značajnim se smatra i ispitivanje stavova diskriminacije prema osobama sa invaliditetom kao i utvrđivanje razlika u

stavovima dece u odnosu na stavove roditelja. Razvijena demokratska društva pokazuju ozbiljna nastojanja da se na adekvatniji način nose sa složenom problematikom položaja osoba sa invaliditetom i stavovima prema njima, svakako više nego što se to činilo u prošlim vremenima (Radoman, 2003). Osnovne socijalne barijere kod nas su: predrasude i stereotipije, neprihvatanje invalidnosti, nepoštovanje ljudskih prava, kao i način na koji govorimo o invalidnosti (Dženefendić, 2003). U našem društvu još uvek su široko rasprostranjene kulturne barijere, najčešće ispoljene u vidu ukorenjenih predrasuda prema kojima su hendikepirana lica obično predmet sažaljenja. Duboko su ukorenjena sujeverja kao i strah prema osobama sa invaliditetom, a oni su još jedan izvor diskriminacije i prepreka ka njihovoj rehabilitaciji i integraciji u društvo (Nikolić, 2003).

Ispitivanje dece rođene 1993. godine, prelomne godine naše novije istorije, generacije odrasle uz rat, međunarodnu izolaciju, inflaciju, uz propast jednog sistema, kao i ispitivanje razlika u njihovim stavovima u odnosu na stavove roditelja, ima teorijski značaj jer daje odgovor na pitanje da li su stavovi dece umerenije ili ekstremnije negativni u odnosu na stavove roditelja. Istraživanje se bavi i utvrđivanjem da li su razlike u stavovima naučeni i od roditelja apsorbovani eksplicitni i implicitni stavovi ili su razvojna karakteristika dobi dece kojoj pripadaju.

PROBLEM

Osnovni problem u ovom istraživanju je ispitivanje da li se roditelji i njihova deca razlikuju u stavovima diskriminacije prema marginalnim grupama (Kinezi, Romi, muški i ženski pol, bogati i siromašni i osobe sa invaliditetom). Stavovi diskriminacije se u ovom istraživanju ispituju na osnovu pitanja otvorenog tipa koje ispituje šta je to što bi ispitanici promenili kod pripadnika različitih marginalnih grupa, uz obrazloženje datog odgovora. Imajući u vidu da je reč o problemu koji kod nas, do sada, nije bio ispitivan, primenjen je kvalitativni istraživački pristup koji donosi više saznanja kada se ispituju teme o kojima ne postoji integrisano teorijsko znanje (Ragin, 1989; Ilić, 2002 itd.). Zbog toga su postavljeni sledeći istraživački zadaci: utvrditi prema kojim marginalnim grupama (od ispitivanih) roditelji i njihova deca imaju stavove diskriminacije, izvršiti kvantifikaciju dobijenih odgovora, tj. proceniti intenzitet stavova diskriminacije i dovesti u vezu stavove diskriminacije roditelja sa stavovima diskriminacije dece.

METOD

Uzorak

U istraživanju je učestvovalo $N = 849$ ispitanika, od kojih je $N_1 = 539$ roditelja i $N_2 = 310$ dece, učenika četvrtih razreda osnovnih škola, školske 2002 - 2003. godine u Kikindi. Strukturu uzorka roditelja čine 288 majka i 251 očeva, a strukturu uzorka dece 169 dečaka i 141 devojčica.

Instrumenti

Upitnik za ispitivanje stavova diskriminacije, deo je upitnika formiranog u svrhe šireg istraživačkog projekta koji se bavi ispitivanjem uloge koju roditelji i učitelji imaju u formiranju tolerancije kod dece. Pitanja koja ispituju stavove diskriminacije su deo sistema pitanja otvorenog tipa i identična su za roditelje i decu. Pitanja otvorenog tipa su primenjena imajući u vidu da prema Raginu (1989), njihova primena donosi više novih saznanja i ne svodi istraživanje samo na proveru prethodno razvijenih pretpostavki. Ova prednost je naročito važna kada se ispituju teme o kojima ne postoji integrisano teorijsko znanje (Ilić, 2002). Grupa pitanja otvorenog tipa (u širem istraživačkom projektu) su gradirana i započinju pitanjem najšireg okvira koje ispituje prvu asocijaciju koju ispitanici imaju prema objektima stavova. Sledi pitanje širokog opsega koje ispituje kakvi su za ispitanike, po osobinama, pripadnici različitih marginalnih grupa. Okvir sledećeg pitanja se sužava i svodi na ispitivanje pozitivnih stavova, tj. ispitanici se pitaju šta je to što im se dopada kod pripadnika marginalnih grupa. Slede pitanja koja ispituju negativne stavove i ispituju šta je to što se ispitanicima ne dopada, ne sviđa i šta im kod pripadnika različitih marginalnih grupa smeta. Nakon svakog pomenutog pitanja otvorenog tipa, sledi pitanje: »Zašto?«. Tim pitanjem se traži obrazlaganje dobijenog odgovora, a prema Havelka, Kuzmanović i Popadić (1998), služi da bi se saznao referentni okvir (kontekst) koji je ispitanik imao odgovarajući na pitanje otvorenog tipa, za snižavanje tenzije ako ispitanik daje socijalno nepoželjan odgovor, kao i da bi se izbegla zabuna jer formalno isti odgovor može da ima različito značenje. Nakon tih pitanja koja ispituju prvu asocijaciju, opšti stav, opšti pozitivan stav i opšti negativan stav prema marginalnim grupama, sledi poslednje pitanje u grupi pitanja otvorenog tipa koje ispituje *stavove diskriminacije prema marginalnim grupama*. To pitanje ispituje šta je to što bi ispitanici promenili kod objekata stavova, uz pitanje: »Zašto?«. Ovo pitanje ispituje šta bi određene pripadnike marginalnih grupa učinilo socijalno prihvatljivim kada bi nešto promenili. Pitanja

koja ispituju stavove diskriminacije u sistemu prethodnih (gradiranih) pitanja otvorenog tipa najintenzivnije ispituju negativne stavove i sklonost ka diskriminaciji, te su i odabrana za ovo istraživanje.

Upitnik za procenu intenziteta stavova diskriminacije, sadrži jedinstvenu listu od 105 kategorije, odgovora dobijenih na osnovu *Upitnika za ispitivanje stavova diskriminacije* roditelja i njihove dece, tj. odgovora dobijenih na osnovu pitanja šta bi ispitanici (roditelji i njihova deca) promenili kod pripadnika različitih marginalnih grupa. Procenjivači, studenti završne godine psihologije, su određivali intenzitet negativnosti stavova diskriminacije na skali od 1 (slab intenzitet negativnosti) do 6 (jak intenzitet negativnosti).

Statistički postupci obrade podataka

Analiza sadržaja je primenjena u analizi odgovora dobijenih na osnovu pitanja otvorenog tipa. Dobijeni odgovori, uz odgovore na pitanje: «Zašto?», svodili su se na jednu jednostavnu rečenicu, grupu reči ili jednu reč. Odgovori su zatim kategorizovani, a oni sa malom frekvencom pridruženi bliskoj kategoriji kako bi činili konzistentan skup. Kvantifikaciju dobijenih kategorija (kvalitativnih odgovora) je obavilo 25 nezavisnih procenjivača, studenata završne godine psihologije.

Nakon što su procenjivači odredili intenzitet negativnosti dobijenih odgovora, bilo je potrebno ispitati koliko su oni međusobno usaglašeni, tj. prema Sigel i Kastelan-u (Siegel i Castelan, 1988), ispitati koliko su im odgovori korespondentni. U te svrhe je primenjena Kendalova konkordansa. Dobijen indeks konkordanse ($r_{\text{konkordansa}} = 0.54$; $p < 0.000$) dopušta da se za svaki dobijen odgovor (stav diskriminacije) računa Medijan procena procenjivača. Tada je svaki originalan odgovor ispitanika prekodiran dobijenim Medijanama, na kojima je primenjena Kanonička diskriminaciona analiza, da bi se utvrdila struktura razlika u stavovima roditelja i njihove dece.

REZULTATI

Dobijeni rezultati pokazuju da je prva diskriminaciona funkcija statistički značajna (*tabela br. 1*), te ćemo se u daljoj analizi baviti samo ovom, prvom funkcijom.

Tabela br. 1: Hi kvadrat test značajnosti diskriminacionih funkcija

UKLONJENI KANONIČKI DISKRIMINACIONI KORENOVI	SVOJSTVENA VREDNOST	KANONIČKA KORELACIJA	WILKSOVA LAMBDA	HI KVADRAT	DF	P – NIVO
0	0.182147	0.392533	0.828280	158.5420	21	0.000000
1	0.015282	0.122687	0.979149	17.7316	12	0.124086
2	0.005922	0.076730	0.994113	4.9690	5	0.419679

Vrednosti opterećenja na prvoj diskriminacionoj funkciji (*tabela br.2*) pokazuju da je reč o dimenziji koju čine: stav diskriminacije prema muškom polu (disk_muški pol), ne-negativan, odnosno neizražen stav diskriminacije prema Kinezima (disk_kineza) i stav diskriminacije prema invalidima (disk_invalida).

Tabela br. 2: Matrica strukture za prvu diskriminacionu funkciju

VARIJABLE	PRVI KANONIČKI DISKRIMINACIONI KOREN
disk_kineza	-0.441833
disk_roma	0.257077
disk_ženski pol	0.049915
disk_muški pol	0.626651
disk_bogatih	-0.285659
disk_siromašnih	0.292910
disk_invalida	0.426534

Aritmetičke sredine grupa ispitanika (majke, očevi, dečaci, devojčice) na prvoj diskriminacionoj funkciji pokazuju da se roditelji razlikuju u odnosu na decu (*tabela br.3*), dok Hi-kvadrat test (*tabela br. 1*) pokazuje da je ta razlika značajna.

Tabela br. 3: Aritmetičke sredine grupa na prvoj diskriminacionoj funkciji

GRUPE ISPITANIKA	PRVI KANONIČKI DISKRIMINACIONI KOREN
MAJKE	-0.374556
OČEVI	-0.257119
SINOVI	0.493466
ČERKE	0.628642

Rezultati na uzorku dece ukazuju da deca imaju pozitivne vrednosti na prvoj diskriminacionoj funkciji. Dobijen rezultat pokazuje da devojčice i dečaci imaju: stav diskriminacije prema muškom polu i prema invalidima, a da nemaju izraženi

stav diskriminacije prema Kinezima. Nasuprot tome, odrasli (majke i očeви) imaju negativne vrednosti na prvoj diskriminacionoj funkciji, što znači da majke i očeви nemaju stav diskriminacije prema muškom polu i prema invalidima, ali da imaju izražen stav diskriminacije prema Kinezima.

Posebno je zanimljivo da se najveće razlike dobijaju u interakciji uzrasta i pola. Jednostavno rečeno, majke i ćerke su na ekstremima izolovane diskriminacione funkcije, što bi moglo da znači da se u sazrevanju devojčica, odnosno žena, stavovi prema suprotnom polu i/ili invalidima socijalizuju, dok to nije slučaj sa stavovima prema Kinezima. Konačno, stav prema ovoj grupi i nije mogao da prođe socijalizaciju kod uzorka odraslih žena (majki), pošto je iskustvo sa ovom grupom relativno novo.

DISKUSIJA

Ispitivanje razlika u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema različitim marginalnim grupama, dalo je rezultate koji pokazuju da se roditelji značajno razlikuju u svojim stavovima diskriminacije prema Kinezima, muškom polu i prema osobama sa invaliditetom. U stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema Romima, ženskom polu i prema osobama različitog socio-ekonomskog statusa, ne postoje značajne razlike.

Razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema Kinezima pokazuju da su stavovi roditelja u odnosu na decu – diskriminatorni. Stavovi diskriminacije roditelja prema Kinezima određeni su onim što bi roditelji menjali kod Kineza, a to je nehygijena, tražili bi da idu iz naše zemlje, zabranili bi im ulazak u zemlju. Roditelji takođe smatraju, da Kinezi treba da se izleće, da promene svoju neljubaznost, plansko širenje i sl. Kineze su opisali kao mnogobrojne, prljave, vide ih kao konkurenciju na tržištu. Analiza kategorija i učestalosti odgovora ukazuje da roditelji Kineze, između ostalog, doživljavaju kao nekog ko je pretnja ekonomskom prosperitetu države i kao nekog ko može da ugrozi njihovu sopstvenu egzistenciju i materijalno stanje. Dobijen nalaz se može tumačiti Situacionom teorijom o poreklu predrasuda i u skladu je sa rezultatima istraživanja autora koji su zastupajući ovu teoriju našli, prema Rotu (1994), da su predrasude i izrazito neprijateljstvo prema Kinezima, porasli kada je porasla nezaposlenost domaćeg stanovništva i ekonomska nesigurnost. Najekstremnije stavove diskriminacije prema Kinezima imaju majke, a najblaže ćerke. Neizraženi stavovi diskriminacije dece prema Kinezima mogu se tražiti u činjenici nedovoljnog iskustva, jer Kinezi žive na našim prostorima od pre nekoliko godina. Tako, roditelji svojim stavovima nisu, još uvek, uticali na dečje stavove prema njima te deca usvajaju samo one eksplicitne (deklarativne) stavove svojih roditelja. Nedovoljno iskustvo još govori da stavovi prema Kinezima još nisu dovoljno učvršćeni kao prema drugim marginalnim grupama. Razlog ne-negativnih stavova diskriminacije dece (neizraženih stavova diskriminacije), u odnosu na

roditelje može se tražiti i u tome da decu za Kineze, verovatno vezuju i neka pozitivna ili barem ne preterano negativna iskustva. Deca bi kod Kineza promenila nehigijenu, bolest, jezik i izgled, boju kože, u najvećem broju slučajeva.

Pored značajnih razlika u stavovima diskriminacije prema Kinezima utvrđene su i razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema muškom polu. Najekstremnije stavove diskriminacije prema muškom polu imaju devojčice, a najneizraženije (najblaže) imaju majke. Deca bi kod dečaka promenila agresivnost, tuču, grubost, uobraženost, a odrasli bi kod muškaraca promenili pored agresivnosti, poroke, neprivrženost porodici, stavove prema ženama, ljubomoru, u najvećem broju slučajeva. Dobijen nalaz je u saglasnosti sa razvojnom karakteristikom dece na ovom uzrastu, jer je rodna netrpeljivost, prema Đorđeviću, tipična za decu ranog osnovno-školskog uzrasta (1994). Ekstremno neizraženi stavovi diskriminacije majki prema muškarcima, mogu se obrazložiti time da su majke tokom godina ostvarile partnerske odnose sa muškarcima, te prema njima nemaju izražene stavove diskriminacije, tj. ono što bi menjale kod muškaraca i tako ih učinile socijalno prihvatljivim, neekstremni su oblici ponašanja. Dobijen nalaz, takođe može biti i pokazatelj tradicionalno-patrijarhalnog stila koji je naučen oblik ponašanja i nalaže da žene tolerišu (trpe) osobe muškog pola jer su oni u patrijarhalnim sredinama vlasnici imovine i »vlast« u porodici.

Značajne razlike u stavovima diskriminacije prema osobama sa invaliditetom pored stavova diskriminacije prema muškom polu, mogu se pripisati uzrasnoj karakteristici dece. Obrazloženje za ovaj nalaz je u karakteristikama uzrasne dobi dece koja, prema Furlanu, u konkretno-operacionom periodu više obraćaju pažnju na spolja vidljive karakteristike i na njih intenzivno reaguju (1983). Deca osobe sa invaliditetom opisuju kao nesposobne, ružne, dosadne, zahtevne, zavidne i kao osobe koje plaše decu, a najviše im smeta njihov hendikep. Odrasli bi kod invalida promenili njihovu izolovanost, hendikep i pesimizam.

Dobijeni rezultati ukazuju da ne postoje statistički značajne razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove dece prema Romima, ženskom polu i prema osobama različitog socio-ekonomskog statusa.

Stavovi diskriminacije dece prema Romima su određeni tendencijom da bi deca kod Roma promenila nehigijenu, neobrazovanost, lenjost, agresivnost, kao i to što su prevaranti. Odrasli bi, slično deci, kod Roma promenili nehigijenu, neobrazovanost, lenjost, nekulturne oblike ponašanja i to što su prevaranti. Dobijen nalaz potvrđuje teorijska razmatranja da se negativna stereotipna slika o Romima, zasićena predrasudama i sklonošću ka diskriminaciji veoma rano gradi kod dece, ali dobijen nalaz nije u skladu sa istraživanjima (Mihić i Mihić, 2003) u kojima je socijalna distanca dece prema Romima izraženija nego kod roditelja.

Pored toga, što nije utvrđena razlika u stavovima diskriminacije prema Romima, nije utvrđena ni razlika u stavovima diskriminacije prema ženskom polu. Deca bi kod devojčica promenila to što ogovaraju, što su pričljive, izdajice, ljubomorne, svadljive, a odrasli bi, slično deci, kod žena promenili to što ogovaraju, što su pričljive, ljubomorne, to što imitiraju muškarce ili nisu privržene porodici.

Dobijen nalaz o negativnoj stereotipnoj slici prema ženskom polu koji se ne razlikuje kod roditelja i dece, takođe je deo tradicionalno-patrijarhalnog stila.

Ne postoji značajna razlika u stavovima diskriminacije ni prema osobama različitog socio-ekonomskog statusa. Deca bi kod bogatih promenila to što ne pomažu siromašnima, što su uobraženi, hvalisavi i sebični, a odrasli bi, kao i deca, kod bogatih promenili to što ne pomažu siromašnima, što su uobraženi, sebični i bezosećajni. Deca smatraju da bi siromašni trebali više da rade i da se više trude, menjali bi im način oblačenja i to što su tužni, a odrasli, kao i deca smatraju da bi siromašni trebali više da rade i da se više trude, menjali bi im neupornost i ravnodušnost. Stavovi diskriminacije dece, rođene 1993. godine, prelomne godine naše novije istorije, generacije odrasle uz rat i međunarodnu izolaciju, zasićeni su sličnim stavovima diskriminacije prema siromašnima i bogatima koje imaju i njihovi roditelji.

Dobijen nalaz da se deca ne razlikuju značajno u stavovima diskriminacije prema Romima, ženskom polu i prema osobama različitog socio-ekonomskog statusa, može se tumačiti Psihoanalitičkom teorijom po kojoj deca stiču stavove i vrednosti identifikacijom sa svojim roditeljima, a pokazatelji identifikacije su u sličnosti stavova.

Na kraju čini se važnim istaći još nekoliko stvari.

a. Analiza kategorija i učestalosti odgovora dobijenih na osnovu pitanja otvorenog tipa koja ispituju stavove diskriminacije na osnovu pitanja šta je to što bi roditelji i njihova deca promenili kod pripadnika različitih marginalnih grupa, pokazuju da su deca davala odgovore koji su se svrstavali u manji broj kategorija. Pored toga deca su u opisivanju pripadnika marginalnih grupa, manifestovala stavove koji su se zasnivali na spoljašnjem, spolja vidljivom izgledu, više nego na ponašanju ili na osobinama ličnosti. Ovaj nalaz je u skladu sa uzrastom i razvojnim karakteristikama dece koja su na konkretno-operacionom nivou, prema Pijaževovoj teoriji kognitivnog razvoja. U tom uzrastu deca misle sistematski i logično o konkretnim pojavama i ne barataju apstrakcijama (Furlan, 1983), preovlađuje konkretno zaključivanje, odnosno ona vrsta zaključivanja gde dečje premise otkriva u posmatranju. Za ovaj uzrast je još karakteristično da opažaju u celini, tako da im je neko u celini dobar ili loš, simpatičan ili nesimpatičan (Đorđević, 1991).

b. Analiza rezultata dobijenih testiranjem značajnosti razlika ukazuju da deca ne usvajaju potpuno stavove svojih roditelja jer se u svojim stavovima diskriminacije prema muškom polu, Kinezima i prema osobama sa invaliditetom, značajno razlikuju od svojih roditelja. Dobijen nalaz se može tumačiti Kognitivno-razvojnou teorijom po kojoj sticanje stavova zavisi od kognitivne zrelosti dece, a ne od toga ko prenosi i koji se sadržaj putem socijalizacije prenosi.

c. Izraženi stavovi diskriminacije dece, prema muškom polu i prema invalidima, se mogu pripisati razvojnim karakteristikama, a delimično se mogu tumačiti i pretpostavkom da su deca bila iskrenija od svojih roditelja, jer prema Horovicu, stavovi dece, u stvari, samo su slika sredine u kojoj žive i u kojoj se razvijaju (Horowitz, po Đuriću, 2001). Tako, roditelji kao najbitniji aspekt sredine verovatno decu formalno uče socijalno poželjnim oblicima ponašanja, a sami šalju

implicitne poruke i manifestuju stvarno socijalno nepoželjne oblike ponašanja, stavove zasićene stereotipijama, predrasudama i sklonošću ka diskriminatorskom ponašanju koje deca usvajaju. Po Rot-u (1994), negativni ili obezvređujući stereotipi i predstave o manjinskim grupama, prenose se sa generacije na generaciju i pod određenim socijalnim uslovima bivaju aktivirani kao već gotova spremnost za diskriminaciju.

d. Naročito je zanimljivo da se najveće razlike dobijaju u interakciji uzrasta i pola. Dobijen nalaz da majke i ćerke imaju ekstremne stavove diskriminacije bi mogao da znači da se u sazrevanju stavovi prema suprotnom polu i/ili invalidima socijalizuju, dok to nije slučaj sa stavom prema Kinezima. Štaviše, stav prema ovoj marginalnoj grupi i nije mogao proći prirodni proces sazrevanja, odnosno socijalizacije, jer su iskustva sa Kinezima relativno nova i ostaje da se vidi da li će i ona biti "obrađena" socijalizacijom.

LITERATURA

- Dozier, R. W. (2002). *Why We Hate*. New York, Mc Graw-Hill.
- Drezgić, R. (1999). Patrijarhat i (ne)tolerisanje žena. u: B. Jakšić (ur.). *Tolerancija*. Beograd, Biblioteka 20. vek.
- Đorđević, D. (1994). *Razvojna psihologija*. Beograd, Dečje novine.
- Đurić, Đ. (2001). *Socijalna psihologija obrazovanja*. Sombor, Učiteljski fakultet.
- Džanefendić, A. (2003). Ukljanjanje socijalnih barijera u oblasti invalidnosti. u: J. Trkulja (ur.). *Prava osoba sa invaliditetom*. Beograd, CUPS.
- Furlan, I. (1983). *Čovjekov psihički razvoj*. Zagreb, Školska knjiga.
- Golubović, Z. (1995). Društveni i kulturni milje: Jugoslavija od 1980. do 1990-ih godina. u: Z. Golubović (ur.). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Havelka, N., Kuzmanović, B., i Popadić, D. (1998). *Metode i tehnike sociopsiholoških istraživanja*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Ilić, V. (2002). *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini*. Zrenjanin, GNB Žarko Zrenjanin.
- Kirk, J., i Miller, M.L. (1986). *Reliability and validity of qualitative research*. Berkeley, University of California Press.
- Kuzmanović, B., i Vasović, M. (1995). Tradicionalistička orijentacija. u: Z. Golubović (ur.). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Kuzmanović, B. (1995). Autoritarnost kao socijalnopsihološka karakteristika. u: Z. Golubović (ur.). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Mihić, V. i Mihić, I. (2003). Poznajem, prihvatom, poštujem: istraživanje etničke distance kod dece i njihovih roditelja. *Psihologija*, **2**, 167-182.

- Nikolić, B. (2003). Prikrivena diskriminacija po osnovu invalidnosti u Srbiji. u: J. Trkulja (ur.). *Prava osoba sa invaliditetom*. Beograd, CUPS.
- Radoman, V. (2003). Specifičnosti položaja osoba sa invaliditetom i mogućnosti psihosocijalne podrške. u: J. Trkulja (ur.). *Prava osoba sa invaliditetom*. Beograd, CUPS.
- Ragin, C. (1989). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley, University of California Press.
- Rot, N. (1994). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Siegel, S., i Castellan, J.N. (1988). *Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences*. New York, Mc Graw – Hill.
- Tomić, Z. (2002). Tolerancija i emancipacija. u: T. Živković (ur.) *Tolerancija: susret razlika*. Beograd, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica.

ABSTRACT

DIFFERENCE BETWEEN THE ATTITUDES TOWARDS MINORITY GROUPS AMONG PARENTS AND THEIR CHILDREN

Jelena Mićević

The aim of this research is to establish if there are differences between discrimination attitudes of parents and their children towards various marginal groups (the Chinese, Roma, the rich, the poor, persons of different sex, disabled persons). 849 persons were examined in this research: 310 of children and 539 of parents. The questionnaire of identical form for parents and their children was used to examine these discrimination attitudes. The questionnaire contains the open-type questions and it is the part of questionnaire used in the investigation project of wider range. Independent estimators in the scale from 1 to 6 quantified these qualitative results obtained on the basis of open-type questions, by determine the intensity of these attitudes (in negative direction). So-called Canonical discrimination analysis was used, out of statistical methods. The obtained results show that parents and their children statistically differ significantly in discrimination attitudes towards the Chinese, male persons and disabled persons. Children express discrimination attitudes towards male sex and towards disabled persons, but do not have considerable discrimination attitudes towards the Chinese, but parents express discrimination attitudes towards the Chinese, but do not have considerable discrimination attitudes towards the male sex and towards disabled persons.

Key words: *discrimination, attitudes, minority groups*